

MONEDE BIZANTINE DIN SECOLUL XI DESCOPERITE LA ISACCEA

Gheorghe Mănușu-Adameșteanu, Viorel Petac

În colecțiile Cabinetului Numismatic de la Biblioteca Academiei se află un lot de monede descoperite la Isaccea: acestea au fost achiziționate în anul 1994 de la mai multe persoane, fiind strânse de pe malul Dunării, din perimetrul importantului centru fortificat de la Noviodunum-Isaccea. Cronologic, monedele acoperă intervalul secolelor II-VII, XI și evul mediu. Dintre acestea vom publica piesele din perioada medie bizantină, care sunt reprezentate numai prin *folles* anonimi și semnați. Este vorba despre un total de 78 de exemplare, emise într-un interval ce acoperă aproape tot secolul al XI-lea, de la domnia împăratului Roman III Argyros (1028-1034) până în prima decadă a domniei lui Alexios I Comnenul (1081-1118), când au fost bătute emisiunile de *folles* anonimi din clasa J (1081-1087) și clasa K (1087-1092).

Pentru început, vom remarca absența monedelor anonime din clasa A. Dacă cele din clasa A1, atribuite împăratului Ioan Tzimiskes, constituie apariții izolate nu numai la Isaccea, unde apar doar șase piese, dintr-un total de 2518 *folles* din intervalul 969-1092, nu același lucru se poate afirma despre piesele din clasa A2-A3, care, prin cele 509 exemplare publicate, constituie peste 20% din totalul descoperirilor de la Isaccea. În cazul de față credem că este vorba de o selecție operată de colecționari, este probabil ca aceștia să fi păstrat doar monedele din clasa A2-A3, care sunt mai grele și mai frumoase.

Începând cu domnia împăratului Roman III se va intra în normalitate, cele cinci exemplare din lotul nostru de 78 de piese reprezentând 6,41% față de 8,22%, cât însumează cei 207 *folles* din clasa B, din totalul cunoscut de 2518 exemplare. Seria emisiunilor anonime continuă cu opt piese din clasa C, atribuite împăratului Mihail IV (1034-1041) și 15 piese din clasa D, de la împăratul Constantin IX (1042-1055).

Primele emisiuni semnate din secolul al XI-lea, puse în circulație de către împăratul Constantin X Ducas (1059-1067), sunt prezente într-un număr semnificativ (12 exemplare din tipul 1 și 13 exemplare din tipul 2), față de emisiunile anonime, care sunt reprezentate de un singur *folles* din clasa E. Preponderența emisiunilor semnate față de *folles* anonimi, dintre care cei din clasa F sunt prezenți într-un număr foarte mic pe teritoriul Dobrogei, menține deschisă controversa referitoare la mecanismele care stau la baza economiei monetare bizantine în anumite zone geografice.

Emisiunile de *folles* ale lui Constantin X găsite la Isaccea însumează 301 exemplare, adică 11,95% din totalul de 2518 *folles* ce acoperă intervalul 969-1092, cifră ce le plasează pe locul al IV-lea, într-o perioadă în care sunt centralizate emisiuni de la 10 împărați¹.

Ponderea importantă ocupată de *folles* emiși de Constantin X se datorează aportului masiv al celor două emisiuni semnate (237 exemplare - 78,73%), prima însumând aproape jumătate dintre monedele acestui împărat (148 exemplare - 49,16%). La polul opus se situează piesele anonime (64 exemplare - 21,76%), dintre care reținem numărul foarte mic de exemplare din clasa F (19 exemplare - 6,31%).

Extinzând aria investigațiilor și asupra altor centre din nordul Dobrogei, constatăm existența unor parametrii comuni: la Garvăn-Dinogetia înregistrăm o prezență masivă de *folles* semnați, până la 86,66% (65 ex.) și un număr foarte mic de piese din clasa F (3 exemplare - 4%).

¹ Mănușu-Adameșteanu 2001, 424, tabel 26A, la care se adaugă piesele publicate acum.

Procente ridicate, foarte asemănătoare, înregistrăm și în sudul provinciei dintre Dunăre și Mare, la Păcuiul lui Soare, unde emisiunile semnate ating 227 exemplare - 88,67%, în timp ce *folles* din clasa F, cu doar nouă exemplare ajung la 3,5% din totalul emisiunilor lui Constantin X.

Pe ansamblul Dobrogei, monedele de la Constantin X înregistrează 961 exemplare - 12,79%, pentru intervalul 969-1092, dintre care prima emisiune însumează 529 exemplare - 54,98%.

Tezaurele cu *folles* din secolul XI, găsite în Dobrogea cuprind, cu excepția celor de la Nufăru, numai emisiuni semnate: 23 August, tip 1-10 exemplare, tip 2 - două exemplare; Păcuiul lui Soare - 1973, tip 2 - două exemplare; Păcuiul lui Soare - 1978, tip 1 - două exemplare, tip 2 - trei exemplare; Nufăru - 1969, clasa F - două exemplare, tip 1 - un exemplare; Nufăru - 1981, clasa E - un exemplare, clasa F - un exemplar².

Cele patru tipuri de *folles* de la împăratul Constantin X ridică numeroase probleme cercetătorilor, numărul și repartiția lor fiind inegale și surprinzătoare pentru anumite zone geografice.

D.M. Metcalf este primul autor care face o analiză temeinică a emisiunilor de *folles* din secolul al XI-lea. Centralizarea descoperirilor numismatice din câteva situri arheologice din Grecia (Atena, Corint), Asia Mică și Orientul apropiat (Antiohia, Pergam, Sardis, Priene) îi permite formularea unor observații preliminare. Circulația monetară din Asia Mică se caracterizează printr-un număr ridicat de piese semnate, cele anonime constituind prezențe izolate, în timp ce pe teritoriul Greciei există o discrepantă flagrantă în favoarea celor anonime, dintre care se remarcă cele din clasa F, care ajung să reprezinte 65-70% din totalul monedelor lui Constantin X. Bazându-se pe aceste statistici, el presupune că *folles* din clasa F au fost bătuți în Grecia de un atelier provincial neprecizat, în paralel funcționând o altă officină monetară provincială pentru emisiunile semnate, cele două completând activitatea atelierului imperial de la Constantinopol³.

Michael Hendy merge mai departe și localizează atelierul din Grecia la Thessalonica. El presupune că aici au fost bătute toate emisiunile de *folles* semnați din intervalul 1059-1092, în timp ce la Constantinopol erau puși în circulație cei anonimi⁴.

Ipotezele lansate de către Hendy au fost combătute de Ph. Grierson: astfel, el consideră că atribuirea pieselor semnate Thessalonicii nu este confirmată de distribuirea lor și nici de frecvența surfrapărilor de la emisiunile semnate de Constantin X, Roman IV, Mihail VII și acreditează ideea că monedele nu pot să provină dintr-o singură monetărie. Numărul mare de monede semnate de la Constantin X, găsite la Antiohia, le pune pe seama unor eforturi speciale ale autorităților de impunere a monedelor semnate în regiunile periferice, în timp ce piesele anonime au fost lăsate să-și croiască un drum mai lent, pe calea schimburilor economice.

Deși Grierson constată și el raritatea pieselor din clasele E și F, care ar putea fi atribuite unor monetării diferite, el consideră că toate monedele lui Constantin X provin din officina constantinopolitană⁵.

² Mănucu-Adameșteanu 2001, 232-235 și notele 35 a, 37 b I-II.

³ Metcalf 1961, 25-32.

⁴ Hendy 1969, 77-80; Hendy 1985, 428.

⁵ Grierson 1973, 637-643.

El contestă Thessalonicul, dar insuficiența materialului acumulat, care sugerează, totuși, existența a două oficine, îl împiedică să propună un alt centru care ar fi emis *folles* în a doua jumătate a secolului XI, alături de Constantinopol⁶.

Cecille Morrisson își exprimă și ea rezervele față de ipotezele lui Hendy⁷, care în anul 1999 revine cu alte propuneri. Dintre acestea reținem pentru prima dată încadrări cronologice concrete pentru fiecare emisiune, având ca punct de reper indicațiunea 1 sept. 1062 - 31 aug. 1063, când presupune că a avut loc tranziția dintre cele două tipuri de emisiuni semnate și anonime.

Pentru a asigura baterea noilor emisiuni de *folles* împăratul a redeschis un atelier urban la Constantinopol, care a funcționat în paralel cu oficina imperială existentă, după care acesta a fost mutat într-o zonă apropiată din provinciile grecești. Numărul mare de monede anonime găsit la Atena și Corint sugerează o activitate intensă, impusă și de creșterea plăților de orice natură în moneda măruntă. Localizarea în Grecia continuă să fie susținută, dar este incertă localitatea: Hendy exclude Atena, unde apar numeroase monede, deoarece instalarea unui atelier monetar ținea mai degrabă de factori administrativi decât economici. Plasarea la Thessalonic, și mai puțin probabil la Theba sau Corint, urmează să fie confirmate de cercetările ulterioare.⁸

Centralizând informațiile acumulate în acest moment, constatăm în Asia Mică o prezență semnificativă a emisiunilor semnate de la Constantin X – cca. 10% pe fiecare sit arheologic, preponderente fiind cele din prima emisiune: monedele anonime, dintre care se remarcă cele din clasa E, reprezintă apariții izolate și ne semnificative (tabelul 2)⁹.

Siturile din Grecia, în care emisiunile lui Constantin X nu depășesc 5%, se caracterizează printr-o afluență neobișnuită de *folles* anonimi din clasa F, care ating 70-80% din totalul monedelor de la acest împărat (tabelul 2).

Descoperirile de pe teritoriul actual al Bulgariei stau sub semnul impactului catastrofal provocat de atacurile pecenegilor (1027-1046) și uzilor (1064-1065): numeroase așezări, inclusiv Pliska și Preslav, sunt distruse, Silistra va fi condusă de un șef peceneg, realități ce provoacă aproape o încetare a circulației monedei mărunte (tabelul 3), dar care oferă totuși unele repere ce probează o preponderență a emisiunilor semnate, în condițiile în care monedele de la Constantin X par să reprezinte un procent reprezentativ pentru fiecare sit: excepție face Pliska, distrusă la 1064-1065, în timp ce Kaliakra și Kavarna așteaptă o creștere a loturilor monetare pentru a oferi sugestii viabile¹⁰.

Vetren este singura așezare în care se înregistrează un procentaj superior al emisiunilor anonime, urmând ca cercetările arheologice să confirme sau să infirme realitățile înregistrate în acest moment¹¹.

Revenind la teritoriul Dobrogei, trebuie remarcat din nou numărul foarte mare de *folles* semnați din prima emisiune. Prezența lor, determinată de acțiunile concertate ale imperiului de impunere în provincii a emisiunilor semnate, rămâne fără acoperire în cazul celor din emisiunea a doua, care reprezintă doar jumătate din totalul celor semnate.

⁶ Grierson 1982, 204-210.

⁷ Morrison 2001, www.doaks.org, 926, nota 18.

⁸ Hendy 1999, 23-28.

⁹ Pentru o actualizare a descoperirilor vezi Vorderstrausse 2001, 1-4 și tabelele 10-13.

¹⁰ Mănușu-Adameșteanu, Iordanov 2002, 130-131 și tabelul 1.

¹¹ Atanasov, Iordanov 1994, 65-67.

La fel de neclară rămâne și situația emisiunilor anonime unde se constată un raport net favorabil în favoarea celor din clasa E.

Rămânând strict pe teritoriul Dobrogei și acceptând o circulație, în paralel, a emisiunilor anonime și semnate, se poate sugera că începutul domniei lui Constantin X, anii 1059-1062, când se presupune că au fost bătute primele emisiuni (tipul 1 și clasa E), s-a desfășurat sub auspicii economice favorabile. Centralizând monedele anonime din clasa E și pe cele semnate din clasa 1, obținem un total de 658 exemplare (68,47%) față de numai 303 exemplare (31,53%), cât însumează clasa F cu cele din clasa 2. Situația este perfect explicabilă, dacă avem în vedere faptul că, în iarna anilor 1064/1065, un nou dezastru marchează istoria Balcanilor: uzii trec Dunărea, distrugerile provocate de ei fiind resimțite pe teritoriile: Bulgariei, Thraciei, Macedoniei și Greciei¹².

Trecerea Dunării s-a făcut prin Dobrogea, evenimentul fiind semnalat de numeroase descoperiri numismatice și arheologice. Așezarea de la Dinogetia-Garvăn a fost incendiată, locuirea din afara zidurilor încetând definitiv; în sudul Dobrogei șocul invaziei pare să fi fost resimțit și de așezarea de la Capu Dealului, ipoteză sugerată de configurația actuală a lotului de *folles* de aici: Vasile II - Constantin VIII (48 ex.), Roman III (29 ex.), Mihail IV (10 ex.), Constantin IX (10 ex.), Constantin X (3 ex.), Roman IV (1 ex.), Nichifor III (1 ex.)¹³.

Trecerea uzilor prin sudul Dobrogei este semnalată și de tezaurele de *folles* ascunse la Păcuiul lui Soare și la 23 August¹⁴.

Revenind la încadrările cronologice avansate de către Michael Hendy, constatăm că descoperirile dobrogene se încadrează în intervalele de timp propuse: concret, numărul mic de *folles* din clasa 2 prezent în tezaurele descoperite la 23 August și la Păcuiul lui Soare (tezaurul din anul 1973), care au fost ascunse în 1064/1065, ne dovedește că această emisiune nu avusese prea mult timp la dispoziție pentru a pătrunde în Dobrogea.

Grupând cronologic cele patru emisiuni, tipul 1 cu clasa E și tipul 2 cu clasa F, se observă că circulația monetară din cadrul așezărilor din Asia Mică – Antiohia, Sardis și Pergam – se desfășoară pe coordonate asemănătoare. Din nou credem că și factorul politic și-a pus amprenta asupra circulației monetare: turcii selgiucizi conduși de Alp Arslan, traversează Armenia, cucerind Ani (anul 1065), după care invadează Asia Mică, raidurile lor răvășind întreaga zonă, până la moartea lui Constantin X¹⁵. Antiohia va fi profund marcată, tabloul descoperirilor monetare fiind relevant în acest sens: emisiunile lui Constantin X însumează 57 de *folles* (dintre acestea, N.B., 49 sunt din clasa 1 și numai opt din clasa 2) față de numai 55 exemplare cât însumează totalul emisiunilor de *folles* anonimi și semnați emiși de succesorii acestuia (Roman IV – 8 exemplare, Mihail VII – 5 exemplare, Nichifor III – 23 exemplare, Alexios I – 19 exemplare)¹⁶.

Situațiile înregistrate în cele două provincii contrastează flagrant cu descoperirile de la Corint și Atena, unde se înregistrează valori neobișnuit de mari pentru clasa F. O explozie monetară similară, consemnată în timpul împăratului Nichifor III, ne face să presupunem că ne aflăm, din nou, în fața unor evenimente politice locale ce și-au pus amprenta asupra unei zone

¹² Spinei 1999, 188-189; Obolensky 2002, 236-237.

¹³ Custurea 2002, 9-10.

¹⁴ Pentru impactul provocat de atacurile uzilor asupra Dobrogei vezi, Mănuclu-Adameșteanu 2001, 125-129.

¹⁵ Bréhier 1949, 230-231; Angold 1997, 77-78.

¹⁶ Mănuclu-Adameșteanu 2001, 462, tabelul 55.

geografice restrânse. Dar, se pare că, pe de altă parte, nu poate fi negată existența unui atelier grecesc, care punea în circulație emisiuni de *folles*: vezi, în acest sens, numărul foarte mare de *folles* anonimi din clasa F sau de la împăratul Nichifor III¹⁷.

O altă problemă este ridicată de *folles* turnați de la împăratul Roman IV (1067-1071), găsiți în număr mare pe teritoriul Dobrogei, care confirmă că atelierul monetar care i-a pus în circulație, localizat la Isaccea, a cunoscut un moment de vârf în această perioadă¹⁸.

Plasarea oficinei la Silistra, este contrazisă atât de numărul foarte mic al pieselor turnate, izolate, găsite la Silistra cât și de numărul total al pieselor turnate, izolate, descoperite pe teritoriul actual al Bulgariei: cele 30-40 de monede cunoscute în momentul de față, contrastează izbitor cu cele peste 750 exemplare răspândite pe întreg teritoriul provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră.

Publicarea monografică recentă a unor situri din Bulgaria ne permite să aducem unele precizări cronologice în legătură cu momentul în care și-a început activitatea acest atelier monetar provincial. Descoperirea unui *folles* turnat din clasa A2-A3 la Skala, fortificație ce-și încetează existența în urma unuiia dintre raidurile pecenegi din anii 30 ai secolului XI¹⁹, coboară începuturile acestei oficine într-un moment anterior domniei împăratului Constantin IX, care reprezenta cea mai timpurie propunere avansată până în prezent²⁰.

Descoperirea unei piese la Odârci²¹, așezare aflată la 20 km de litoralul Mării Negre și care a fost distrusă de un atac peceneg în aceeași perioadă – în 1032 sau 1034 – face inoperante propunerile cercetătorilor bulgari care continuă să plaseze debutul atelierului în perioada revoltei orașelor paristriene²².

Prezența și în lotul de față a unor *folles* turnați din clasa I, ne confirmă că această officină și-a încheiat activitatea în timpul domniei împăratului Nichifor III (1078-1081).

Lotul de monede pe care l-am adus în discuție se termină cu doi *folles* anonimi din clasa K, de la împăratul Alexios I Comnenul (1081-1118). Dacă pentru alte centre fortificate de pe teritoriul Dobrogei aceasta ar reprezenta o consecință a distrugerilor provocate de raidurile pecenegilor și cumaniilor din ultimele decenii ale secolului al XI-lea, la Isaccea este vorba doar de configurația loturilor de monede achiziționate. Astfel, pentru perioada imediat următoare, numai emisiunile de *billon* din timpul dinastiei Comnenilor, de la Alexios I, Ioan II și Manuel I, însumează 325 de piese față de numai 207 exemplare descoperite pe întreg teritoriul Dobrogei. Dacă la aceasta mai adăugăm și faptul că din cele 10 tezaure cu monede din secolul al XII-lea (3575 *stamena*), nouă au fost descoperite la Isaccea (3570 *stamena*)²³, credem că reiese cu claritate că așezarea urbană fortificată de la Isaccea a continuat să rămână, și în cursul secolului al XII-lea, cel mai important centru politic și economic de pe actualul teritoriu al Dobrogei.

¹⁷ Mănuclu-Adameșteanu 2001, 460, tabelul 54 A.

¹⁸ Mănuclu-Adameșteanu 1997, 119-148.

¹⁹ Iotov, Atanasov 1998, 196, catalog 305, pl. CXXV/40.

²⁰ Mănuclu-Adameșteanu 1997, 136.

²¹ Parușev 1999, 132-133, cat. 903, pl. LX.

²² Această opinie avansată de către I. Iordanov în anul 1980, este susținută și în prezent, Atanasov, Iordanov 1994, 150.

²³ Mănuclu-Adameșteanu 2001, 194-199 și tabelul 47.

CATALOG***Roman III Argyros (1028-1034)***Clasa B (1028-1034)*

Morrisson, II, p. 586, 599, anii 1028-1034.

Grierson, III, 2, p. 676, anii 1030/35-1042 (?)

- 1 AE 13,04 g. 28,40 x 30,00 mm. T-b. Inv. -M 3/6
- 2 AE 10,19 g. 29,00 mm. T-b. Inv. M 5/41.
- 3 AE 9,13 g. 26,50 x 29,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A-rv./rv. Inv.-M 3/7.
- 4 AE 8,17 g. 29,00 x 30,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A-rv./rv. Inv.-M 6/48.
- 5 AE 6,96 g. 28,00 x 30,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A-rv./rv. Inv.-M 6/49.

Mihail IV Paflagonianul (1034-1041)*Clasa C (1034-1041)*

Morrisson, II, p. 586, 600, anii 1034-1041.

Grierson, III, 2, p. 676, anii 1042 (?) - c. 1050.

- 6 AE 10,22 g. 31,40 x 31,00 mm. T-b. Inv.-M 5/43.
- 7 AE 9,40 g. 30,00 x 27,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. B-rv./rv. Inv.-M 6/54.
- 8 AE 8,36 g. 27,00 x 29,00 mm. T-b. Inv.-M 6/53.
- 9 AE 7,73 g. 28,00 mm. T-b. T-ult. Inv.-M 5/42.
- 10 AE 6,62 g. 27,00 x 29,00 mm. T-b. Inv.-M 6/55.
- 11 AE 6,45 g. 28,00 x 29,00 mm. T-b. Inv.-M 6/50.
- 12 AE 6,29 g. 28,00 x 26,00 mm. T-b. T-ult. Inv.-M 6/51.
- 13 AE 6,11 g. 26,00 x 25,00 mm. T-b. T-ult. Inv.-M 6/52.

Constantin IX Monomahul (1042-1055)*Clasa D (1042-1055)*

Morrisson, II, p. 586, 601, anii 1042-1055.

Grierson, III, 2, p. 676, anii c. 1050 - c. 1060.

- 14 AE 10,32 g. 30,00 x 32,00 mm. T-b. Inv.-M 6/58.
- 15 AE 10,02 g. 30,00 x 31,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C-rv./rv. Inv.-M 6/61.
- 16 AE 8,89 g. 29,00 x 30,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. B-av./rv. Inv.-M 5/45.
- 17 AE 8,71 g. 30,00 x 31,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C-av./av. Inv.-M 6/57.
- 18 AE 8,60 g. 27,00 x 24,00 mm. T-b. T-ult. Inv.-M 5/44.
- 19 AE 8,02 g. 29,00 x 28,00 mm. T-b. Inv.-M 6/59.

* Lista prescurtărilor : T = tăiată; Turn = turnată; b = bună; u = uzată; ult = ulterior.

- 20 AE 7,81 g. 28,00 x 24,50 mm. T-b. Inv.-M 3/8.
21 AE 7,73 g. 29,00 x 28,00 mm. T-b. T-ult. Inv.-M 6/63.
22 AE 7,34 g. 31,00 x 32,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C-av./rv. Inv.-M 6/62.
23 AE 7,23 g. 26,00 x 30,00 mm. T-b. T-ult. Inv.-M 6/67.
24 AE 6,83 g. 28,00 x 30,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C-av./av. Inv.-M 6/60.
25 AE 6,77 g. 28,00 mm. T-b. Inv.-M 6/64.
26 AE 6,62 g. 28,00 x 30,00 mm. T-b. T-ult. Inv.-M 6/56.
27 AE 6,53 g. 21,00 x 28,00 mm. T-b. T-ult. Inv.-M 6/65.
28 AE 6,03 g. 28,00 x 30,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C-av./rv. Inv.-M 9/7.

Constantin X Ducas (1059-1067)

Clasa E (1059-1067).

Hendy, 1999, p. 26, anii 1059-1062/1063

Morrisson, II, p. 586, 601, anii 1059-1067.

Grierson, III, 2, p. 688, anii c. 1060.

- 29 AE 5,63 g. 28,00 x 29,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D-av./av. Inv.-M 6/66.

Tipul I (1059-1067).

Hendy, 1999, p. 26, anii 1059-1062/1063

Morrisson, II, p. 586, 645, tip 1, anii 1059-1067.

Grierson, III, 2, p. 688, 744, clasa 1, anii 1059-1067.

- 30 AE 8,66 g. 24,00 x 30,00 mm. T-b. Inv.-M 5/48.
31 AE 7,45 g. 27,00 x 29,00 mm. T-b. Inv.-M 3/11.
32 AE 7,08 g. 27,00 x 28,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. B-av./rv. Inv.-M 5/49.
33 AE 6,43 g. 28,00 x 29,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D-av./av. Inv.-M 6/71.
34 AE 6,22 g. 25,00 x 28,00 mm. T-b. Inv.-M 9/2.
35 AE 6,18 g. 29,00 x 31,00 mm. T-b. Inv.-M 6/70.
36 AE 6,09 g. 28,00 x 30,00 mm. T-b. Inv.-M 9/5.
37 AE 6,03 g. 28,00 mm. T-b. Perforată. Inv.-M 9/1.
38 AE 5,80 g. 26,00 x 28,00 mm. T-b. Inv.-M 3/12.
39 AE 5,56 g. 28,00 mm. T-b. Inv.-M 9/3.
40 AE 5,33 g. 29,00 x 30,00 mm. T-u. Inv.-M 9/4.
41 AE 4,68 g. 28,00 x 29,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D-av./av. Inv.-M 9/6.

Tipul 2 (1059-1067).

Hendy, 1999, p. 26, anii 1062/1063-1067.

Morrisson II, p. 586, 647, tip 2, anii 1059-1067.

Grierson, III, 2, p. 688, 777-778, clasa 2, anii 1059-1067.

- 42 AE 10,40 g. 25,00 x 30,00 mm. T-b. Inv.-M 6/74.
 43 AE 8,21 g. 26,00 x 20,00 mm. T-b. Inv.-M 9/8.
 44 AE 7,99 g. 25,00 x 24,00 mm. T-b. Surfrapată pe tipul 1-rv./rv. Inv.-M 5/46.
 45 AE 6,37 g. 26,00 x 29,00 mm. T-b. Inv.-M 9/11.
 46 AE 6,07 g. 24,00 x 26,00 mm. T-u. Inv.-M 6/72.
 47 AE 6,00 g. 27,00 x 25,00 mm. T-b. Surfrapată pe tipul 1-rv/rv, surfrapată pe cl. D-rv./av. Inv.-M9/9.
 48 AE 5,37 g. 25,00 mm. T-f.u. Inv.-M9/12.
 49 AE 5,19 g. 22,00 x 25,00 mm. T-u. Inv.-M 9/14.
 50 AE 5,17 g. 26,00 x 25,00 mm. T-f.u. Surfrapată pe tipul 1-av./av. Inv.-M9/10.
 51 AE 5,10 g. 28,00 mm. T-u. Surfrapată pe tipul 1-rv./rv. Inv.-M 5/47.
 52 AE 4,94 g. 25,00 x 24,00 mm. T-f.u. Inv.-M 9/13.
 53 AE 4,35 g. 24,00 x 27,00 mm. T-u. T-ult. Inv.-M 5/73.
 54 AE 4,17 g. 25,00 x 28,00 mm. T-b. Surfrapată pe tipul 1-rv./av. Inv.-M 6/68.

Roman IV Diogene (1067-1071).

Morrisson II, p. 586, 652, anii 1067-1071.

Grierson, III, 2, p. 796-797, anii 1067-1071.

- 55 AE 5,43 g. 22,00 x 25,00 mm. T-u. Inv.-M 9/17.
 56 AE 5,05 g. 26,00 x 28,00 mm. Turn-u. Inv.-M 9/18.
 57 AE 4,75 g. 23,00 x 24,00 mm. T-b. Inv.-M 5/52.
 58 AE 4,66 g. 24,00 x 25,00 mm. Turn-b. Inv.-M 3/14.
 59 AE 4,63 g. 25,00 x 28,00 mm. T-u. Inv.-M 9/16.
 60 AE 4,45 g. 26,00 x 25,00 mm. Turn-b. Inv.-M 3/13.
 61 AE 4,37 g. 28,00 x 29,00 mm. T-u. Inv.-M 9/15.
 62 AE 4,06 g. 27,00 mm. Turn-b, Inv.-M5/53.
 63 AE 3,88 g. 25,00 x 26,00 mm. Turn-b. Inv.-M 5/51.

Clasa G (1067-1071).

Morrisson, II, p. 586, 602-603, anii 1067-1071.

Grierson, III, 2, p. 692-694, anii c.1065-c.1070.

- 64 AE 7,49 g. 27,00 x 27,70 mm. T-b. Inv.-M 5/54.
 65 AE 6,18 g. 29,00 mm. T-b. Inv.-M 5/50.
 66 AE 5,83 g. 25,00 x 28,00 mm. T-b. Inv.-M 6/75.
 67 AE 4,63 g. 26,00 x 28,00 mm. T-u. Inv.-M 6/76.

Mihail VII Ducas (1071-1078).

Morrisson, II, p. 586, 658, anii 1071-1078.

Grierson, III, 2, p. 818-820, anii 1071-1078.

68 AE 4,38 g. 28,00 x 26,00 mm. T-u. Inv.-M 6/69.

69 AE 4,34 g. 26,80 x 26,00 mm. T-u. Inv.-M 5/55.

70 AE 3,50 g. 26,00 x 25,00 mm. T-u. Inv.-M 9/19.

71 AE 3,48 g. 26,00 x 27,00 mm. T-u. Inv.-M 9/20.

72 AE 2,87 g. 27,00 mm. T-u. Inv.-M 3/15.

Nichifor III Botaneiates (1078-1081).

Clasa I (1078-1081).

Morrisson, II, p. 586, 603-604, anii 1078-1081.

Grierson, III, 2, p. 696, anii c. 1075-c. 1080.

73 AE 5,81 g. 25,00 x 26,00 mm. T-b. Inv.-M 6/79.

74 AE 2,48 g. 23,00 x 26,00 mm. Turn-b. Inv.-M 6/78.

75 AE 2,45 g. 21,00 x 23,00 mm. Turn-b. Inv.-M3/9.

76 AE 2,30 g. 25,00 mm. Turn-u. Inv.-M 6/77.

Alexios I Comnenul (1081-1118)

Emisiuni anterioare reformei (1081-1092)

Constantinopol

Clasa K (1087-1092)

Hendy 1999, p. 212, anii 1087-1092.

Morrisson, II, p. 586, 605, anii 1081-1118.

Grierson, III, 2, p. 702-704, anii c.1085-1092.

77 AE 5,96 g. 25,00 x 24,00 mm. T-b. Inv.-M 6/80.

78 AE 4,54 g. 27,00 x 26,00 mm. T-b. Surfrapată pe cl. J-rv./rv. Inv.-M 3/10.

TABEL 1. Folles anonimi și semnați de la împăratul Constantin X descoperiți în Dobrogea

Constantin X	Isaccea	Nufăru	Dinogetia	Total jud. Tulcea	Păcuiul lui Soare	Total jud. Constanța	Dobrogea
	Nr. %	Nr. %	Nr. %	Nr. %	Nr. %	Nr. %	Nr. %
Clasa E	45 14,95%	51 20,56%	7 9,33%	109 15,82%	16 6,75%	20 7,81%	129 13,40%
Clasa F	19 6,31%	15 6,04%	3 4,00%	47 6,82%	9 3,79%	9 3,51%	56 5,82%
Total anonime	64 21,26%	66 26,60%	10 13,33%	158 22,93%	25 10,54%	29 11,32%	185 19,23%
Tip 1	148 49,16%	116 46,77%	42 56,00%	345 50,07%	147 62,02%	172 67,18%	529 54,98%
Tip 2	89 29,56%	66 26,61%	23 30,66%	187 27,14%	48 20,25%	55 21,48%	247 25,67%
Total semnate	237 78,73%	182 73,38%	65 86,66%	532 77,21%	195 82,27%	227 88,67%	776 80,66%
Total general	301 11,95%	248 15,14%	75 10,27%	689 12,47%	237 16,74%	256 14,01%	961 12,79%

TABEL 2. Folles anonimi și semnați de la împăratul Constantin X descoperiți în Grecia și Asia Mică

Constantin X	Corinth 1896- 1995	Atena 1931- 1949	Sparta 1929; 1988- 1991	Amfisa 1974	Sardis 1910- 1914; 1958- 1968	Pergam 1904- 1908; 1974 - 1981	Antiohia
	Nr. %	Nr. %	Nr. %	Nr. %	Nr. %	Nr. %	Nr. %
Clasa E	82 4,11%	13 11,30%	0 0%	0 0%	2 28,57%	3 27,27%	0 0%
Clasa F	411 70,74%	74 64,34%	5 83,33%	1 50,00%	1 14,28%	0 0%	0 0%
Total anonime	493 84,85%	87 75,65%	5 83,33%	1 50,00%	3 42,85%	3 27,27%	0 0%
Tip 1	18 3,09%	17 14,78%	0 0%	1 50,00%	4 57,14%	3 27,27%	49 85,96%
Tip 2	6 1,03%	11 9,56%	1 16,66%	0 0%	0 0%	5 45,45%	8 14,03%
Total semnate	24 4,13%	28 24,34%	1 16,66%	1 50,00%	4 57,14%	8 72,72%	57 100,00%
Total general	581 3,84%	115 3,96%	6 4,86%	2 4,08%	7 8,43%	11 9,56%	57 11,60%

TABEL 3. Folles anonimi și semnați de la împăratul Constantin X descoperiți în Bulgaria

Constantin X	Silistra Nr. %	Kavarna Nr. %	Kaliakra Nr. %	Vetren Nr. %	Mesembria Nr. %	Pliska Nr. %
Clasa E	3 13,04%	0 0%	1 100,00%	2 40,00%	3 60,00%	0 0%
Clasa F	0 0%	1 100,00%	0 0%	1 20,00%	0 0%	0 0%
Total anonime	3 13,04%	1 100,00%	1 100,00%	3 60,00%	3 60,00%	0 0%
Tip 1	?	0 0%	0 0%	0 0%	1 20,00%	3 37,50%
Tip 2	?	0 0%	0 0%	2 20,00%	1 20,00%	5 62,50%
Total semnate	20 86,95%	0 0%	0 0%	2 20,00%	2 40,00%	8 100,00%
Total general	23 11,79%	1 7,69%	1 11,11%	5 15,92%	5 11,11%	8 1,58%

Bibliografie

- Angold, M. 1997, *The Byzantine Empire*, New York.
- Atanasov, G., Iordanov, I. 1994, *Srednovekovniat Vetren na Dunav*, Șumen.
- Bréhier, L. 1949, *Le monde byzantin. I. Vie et mort de Byzance*, Paris.
- Custurea, G. 2002, *Monede bizantine descoperite la Satu Nou – Oltina, jud. Constanța*, Simpozionul Național de Numismatică, Reșița, 9 - 10.
- Grierson, Ph. 1973, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. III. *Leo III to Nicephorus III. 717-1081*, Washington.
- Grierson, Ph. 1982, *Byzantine Coins*, Londra.
- Hendy, F. M. 1969, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, Washington.
- Hendy, F. M. 1985, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450*, Cambridge University Press.
- Hendy, F. M. 1999, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection, IV, Alexius I to Michael VIII, 1081-1261*, Washington.
- Iotov, V., Atanasov, G., 1998, *Skala, krepost ot X-XI vek do s. Kladenți, Tervelsko*, Sofia.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1997, *Un atelier monetar dobrogean din secolul al XI-lea*, SCN 12, 119-148.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh. 2001, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh., Iordanov, S., 2002, *Monede bizantine din secolele X-XI descoperite pe teritoriul localității Garvăn, ținutul Silistra și invazia pecenegilor din 1046-1047*, în *Simpozion de numismatică, organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1376-2001)*, Chișinău, 13-15 mai 2001. *Comunicări, studii și note*, București.
- Metcalf, D.M. 1961, *Provincial issues among the byzantine bronze coinage of the eleventh century*, HBN 15, 25 – 32.
- Morrison, C., 2001, *Byzantine Money; Its Production and Circulation*, în *Dumbarton Oaks Studies XXXIX, The Economic History of Byzantium*, III.
- Obolensky, D. 2002, *Un Commonwealth medieval : Bizanțul. Europa de Răsărit, 500-1453*, București.
- Parușev, V. 1999, *Molivdovuli i moneti*, în Donceva Petkova, L., *Odârți, seliște ot Părvoto bălgarsko țarstvo*, I, Sofia.
- Spinei, V. 1999, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași.
- Vorderstrasse T. 2001, *Coins Circulation in Some Syrian Village (5th - 11th centuries)*, în *The XXe Congrès International des Etudes Byzantines, Communications*, Paris,

Monnaies byzantines du XIe siècle découvertes à Isaccea*Résumé*

Parmi les collections du Cabinet Numismatique de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine il y a un lot de 78 folles anonymes et signés, découverts à Isaccea, émissions recouvrant presque toute la durée du XIe s., depuis le règne de l'Empereur Roman III Argyros (1028-1034) jusqu'à la première décade du règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118), quand l'on a frappé les folles anonymes de la Classe J (1081-1087) et de la Classe K (1087-1092).

Dans le lot concerné, les premières émissions signées du XIe s., mises en circulation par l'Empereur Constantin X Doukas (1059-1067), sont présentes en quantité significative (12 ex. du Type 1 et 13 ex. du Type 2) par rapport aux émissions anonymes, représentées par un seul follis de la Classe E. La prédominance des émissions signées par rapport aux folles anonymes, dont les exemplaires de la Classe F sont très rares sur le territoire de la Dobroudja, maintient ouverte la controverse au sujet des mécanismes fondamentaux de l'économie monétaire byzantine dans certaines aires géographiques.

Le nombre des folles de Constantin X trouvés à Isaccea monte à 301 ex. soit 11,95% d'un total de 2518 folles, recouvrant l'intervalle 969-1092. Cette quantité leur assure la IVème place parmi les émissions des dix Empereurs avec qui ils partagent l'intervalle.

Le poids notable occupé par les folles de Constantin X est dû notamment à la contribution massive des deux émissions signées (237 ex. = 78,73%), dont la première réunit presque moitié des monnaies de cet Empereur (148 ex. = 49,16%). En totale opposition se trouvent les pièces anonymes (64 ex. = 21,76%), parmi lesquelles il faut remarquer le nombre vraiment exigu des exemplaires de la Classe F (19 ex. = 6,31%).

Par l'ensemble de la Dobroudja, les monnaies de Constantin X comptent 961 ex. = 12,79% pour l'intervalle 969-1092, dont la première émission totalise 529 ex. = 54,98% (voir tableau 1).

Sur la foi des évidences accumulées jusqu'à présent, il convient de constater la présence notable des monnaies de Constantin X en Asie Mineure (cca. 10% par chaque site archéologique), dont les plus nombreuses appartiennent à la première émission ; les monnaies anonymes, parmi lesquelles il faut remarquer les pièces de la Classe E, constituent des apparitions singulières et sans relevance (voir tableau 2).

Les découvertes faites sur le territoire de l'actuelle Bulgarie témoignent des effets catastrophiques des attaques des Petchenègues (1027-1046) et des Ouds (1064-1065) : nombre d'habitats ont été détruits, y compris Pliska et Prêslav ; Silistra a été soumise à un chef Petchenègue. En dépit du contexte historique labile, qui conduit à la presque totale interruption de la circulation de la monnaie menue lors de la seconde moitié du XIe s. (voir tableau 3), il y a des indices témoignant de la prédominance des émissions signés, dont les monnaies de Constantin X constituent un pourcentage relativement élevé pour chaque site.

Quant au territoire exclusif de la Dobroudja, tout en acceptant la circulation parallèle des émissions anonymes et signées, on est à même de suggérer que le début du règne de Constantin X (les années 1059-1062), dans l'intervalle attribué par Hendy à la frappe des premières émissions (Type 1 et Classe E), aurait bénéficié d'auspices économiques favorables.

L'ensemble des découvertes de monnaies anonymes de la Classe E et de monnaies signées de la Classe 1 totalise 658 ex. (68,47%) par rapport aux seuls 303 ex. (31,53%) qui

réussissent à réunir les Classes F et 2. Cette situation s'explique par le nouvel désastre qui marque l'histoire des Balkans lors de l'hiver des années 1064/1065: les Ouds traversent le Danube, les conséquences de cet événement étant ressenties non seulement en Dobroudja, mais également en Bulgarie, Thrace, Macédoine et même en Grèce.

L'observation du regroupement chronologique des quatre émissions – Type 1 et Classe E, Type 2 et Classe F – met en relief une circulation monétaire pareille dans les sites de l'Asie Mineure : Antiochie, Sardes, Pergame.

Les évidences fournies par les deux provinces (la Dobroudja et l'Asie Mineure) sont en flagrant contraste avec les découvertes de Grèce (Corinthe et Athènes), où l'on voit enregistrer une quantité inhabituellement haute de folles de la Classe F. Une explosion monétaire semblable, saisie pendant le règne de l'Empereur Nicéphore III, nous permet une explication par analogie de cette situation : on pourrait y voir le reflet de certains événements politiques locaux, marquant une aire géographiquement restreinte. Toutefois, à ce propos, il paraît que l'on ne pourrait pas nier l'existence d'un atelier grec mettant en circulation des folles: en guise de confirmation, voir la quantité massive de folles anonymes de la Classe F ou de l'Empereur Nicéphore III.

Les folles coulés de l'Empereur Roman IV (1067-1071), trouvés en quantité sur le territoire de la Dobroudja, soulèvent un autre problème, tout en confirmant que l'activité de l'atelier qui les a mis en circulation, localisé à Isaccea, était en plein essor lors de cet intervalle.

La localisation de cet atelier à Silistra se trouve en opposition non seulement avec le nombre réduit de pièces coulées, trouvées isolément à Silistra, mais aussi avec la quantité totale des exemplaires coulés, trouvés isolément sur l'ensemble du territoire de l'actuelle Bulgarie; les 30-40 monnaies que l'on connaît jusqu'à présent sont en contraste évident avec les plus que 750 exemplaires dispersés sur le territoire de la Dobroudja tout entier.

La récente publication monographique de certains sites de la Bulgarie nous permet d'apporter des précisions d'ordre chronologique au sujet du moment du début de l'activité de cet atelier provincial. La découverte d'un follis coulé de la Classe A2-A3 à Skala, fortification dont l'existence cesse par suite d'un des raids Petchenègues des années '30 du XIe siècle, fait baisser de début de cet atelier jusqu'à un moment antérieur au règne de l'Empereur Constantin IX, qui représentait la plus précoce datation proposée jusqu'à présent.

La découverte d'une autre pièce coulée de la Classe A2-A3 à Odyrtsi, habitat séparé par quelque 20 Km du littoral de la Mer Noire et détruit par une attaque Petchenègue lors du même intervalle – 1032 ou 1034 – vient en contradiction marquée avec les opinions des chercheurs bulgares, qui continuent à placer le commencement de l'activité de l'atelier pendant la révolte des villes paristriennes (1071).

L'existence de quelques folles coulés de la Classe I dans le lot d'Isaccea que nous venons de présenter ne fait que confirmer la supposition que l'atelier concerné a cessé son activité pendant le règne de l'Empereur Nicéphore III.